

FRANK VAN GEMERT

IN TBS

TWAALF JAAR BINNEN

JUST
PUBLISHERS

Voorwoord

Tbs, oftewel terbeschikkingstelling. Drie letters die nare associaties oproepen, want in nieuwsberichten worden ze gewoonlijk gekoppeld aan gewelds- of zedendelicten. Er zijn rapporten met cijfers, een paar boeken en een bescheiden aantal podcasts en documentaires die een tip van de sluier oplichten en iets laten zien van wat tbs behelst. In de media draait het echter vooral om incidenten met geweld die het idee voeden dat de samenleving veiliger is wanneer ontspoorde eenlingen zo lang mogelijk achter slot en grendel worden geplaatst.

Maar wie zijn het die deze maatregel opgelegd krijgen en wat gebeurt er met hen in zo'n traject? De zich herhalende publieke discussie en het schijnbare gemak waarmee conclusies worden getrokken, maken deze vragen uiterst relevant. Toch zijn ze moeilijk te beantwoorden, want 'tbs' staat voor een wereld die voor buitenstaanders nauwelijks toegankelijk is.

Voor een poging tot moord kreeg Jan gevangenisstraf en de tbs-maatregel opgelegd. Met dat delict begint dit boek. Ik kende hem al langer, maar ik werd er totaal door verrast. Verbijstering en afschuw maakten langzaam plaats voor professionele interesse van de criminoloog die ik ben. Wat had hij gedaan en wat zouden voor hem de consequenties zijn?

In de twaalf jaar die volgden heb ik vastgelegd wat er met Jan gebeurde. Correspondentie bewaarde ik en als ik op bezoek ging of als we telefoneerden, maakte ik aantekeningen. Vrijwel alles is me door Jan verteld of heb ik zelf gezien en meegemaakt.

Het resultaat is een kroniek van het leven dat hij in deze periode leidde. Sommige gebeurtenissen doen de wenkbrauwen fronsen, maar de alledaagse besognes van een man in een tbs-traject zijn voor mij vooral leerzaam.

Ik ben geen psycholoog en mijn perspectief wijkt af van de professionele kijk van behandelaars in de klinieken. Verwijzingen naar theorie komen uit de sociologie, antropologie of criminologie, disciplines waar ik beter in thuis ben. Tussen de chronologische hoofdstukken worden thema's uitgelicht die in Jans dagelijkse bezigheden aan de oppervlakte komen. Ze leggen betekenissen bloot die het specifieke geval van deze hoofdpersoon overstijgen en verbindingen mogelijk maken met verschijnselen die vaker voorkomen.

Frank van Gemert

1.

Tien jaar later

(28 augustus 2020)

“Het is vandaag tien jaar geleden...” Ik neem een hap van mijn cake en kijk naar Jan.

“Inderdaad, tien jaar, ook op mijn verjaardag. Dat was mijn laatste delict.”

Jan wordt vandaag 64 jaar en we vieren dat met zijn tweeën in een zithoek van de grote ontmoetingshal van de Van der Hoeven Kliniek in Utrecht. Er lopen een paar mensen voorbij en in een ander deel van de ruimte zie ik beelden op een tv-scherm, het is rustig. Jan heeft weer eens cake gebakken, stracciatella dit keer, een van mijn favorieten uit zijn assortiment. Ik heb als verjaarscadeau een paar T-shirts voor hem gekocht. Dat was nog even zoeken in de Decathlon-winkel, want met zijn lengte van twee meter heeft Jan een heel andere maat dan ik.

Het delict van tien jaar geleden is de reden dat Jan nu nog vastzit. Hij kocht een mes en ging op klaarlichte dag op bezoek bij een man van wie hij weleens pillen kocht. Na een kort gesprekje pakte Jan het mes en stak de volledig verraste man zes of zeven keer. Jan verliet het pand en liep naar het politiebureau om zichzelf aan te geven. De man overleefde, Jan werd veroordeeld voor poging tot moord en kreeg een straf van vijf jaar gevangenis en tbs.

Het levensverhaal van Jan heb ik opgetekend in een boek dat uitkwam in 2011 en in het laatste hoofdstuk besteed ik aandacht aan dit delict. Ik heb destijds ruim een half jaar intensief met Jan samengewerkt en hem maar liefst 25 keer geïnterviewd. Hoewel ik dit gewelddadige slotakkoord niet zag aankomen, waren er toch aanwijzingen die ik achteraf heb kunnen vinden in de transcripten van die interviews uit de eerste helft van 2010.

Jan is tot dit delict gekomen toen hij na een gevangenisstraf van vier jaar in Amerika naar Nederland terugkeerde en het hem niet lukte zijn leven op de rails te krijgen. Vanwege daderschap bij eerdere geweldsdelicten was hij arbeidsongeschikt verklaard, met als gevolg dat hij met een kleine uitkering, maar zonder sociaal netwerk, weer moest zien te aarden in Nederland. Dat lukte niet en terwijl de frustratie torenhoog opliep, bezon hij zich op een manier om de neerwaartse spiraal te doorbreken.

“Ik functioneer beter in de bajas.”

Dat zei hij in een interview en ik dacht dat ik begreep wat hij bedoelde. Hij heeft me veel verteld over de tijd die hij in detentie doorbracht en maakte duidelijk dat hij daar niet met negatieve gevoelens op terugkeek. In het bijzonder zijn laatste straf in Amerika was voor hem een episode waarin hij zich gewaardeerd voelde. Als witte vijftiger, die ook nog eens moslim is, sloot hij zich toen aan bij de Sureños, een Mexicaanse *prison gang*. In de interviews hoorde ik hem erover praten, maar ik kon niet bevroeden dat hij een levensdelict zou plegen met als doel weer in de gevangenis te komen. Toch gebeurde dat en daarmee nam hij op 28 augustus 2010 bewust een belangrijke afslag op zijn levenspad.

Ik breng de tien jaar ter sprake omdat de symboliek van het ronde getal dat lijkt te verlangen. Het boek is gepubliceerd en na het delict is Jan vast komen te zitten, maar zijn verhaal is natuurlijk niet ten einde. Ik heb opgeschreven wat aan het delict vooraf is gegaan, maar wat daarna met Jan gebeurde, ben ik ook blijven volgen. Nu, op zijn verjaardag precies tien jaar later, bevinden we ons in de Utrechtse tbs-kliniek.

“Voel je ervoor om samen een tweede boek te maken, over de afgelopen tien jaar?”

In 2009, toen ik hem voor de eerste keer een soortgelijke samenwerking aanbood, antwoordde hij heel snel. Ook nu hoeft hij niet lang na te denken.

“Wanneer beginnen we?”

Het eerste boek is een biografie. Jan wordt in 1956 in Leiden geboren als de oudste van vier kinderen. Zijn vader was een beroepsmilitair die thuis een zeer strikte discipline eiste en harde straffen niet schuwde. Vanwege huiselijk geweld liep het huwelijk op de klippen. Omdat moeder niet bij machte bleek de vier kinderen op te voeden, werden Jan en zijn broer naar een tehuis gestuurd. Jan botste met groepsleiders en onderwijzers en werd vervolgens als onhandelbaar kind in pleeggezinnen geplaatst, waar hij opnieuw niet gehoorzaamde. Ook een korte aanstelling als jongste bediende op een plezierboot eindigde met een conflict en Jan werd aan wal gezet. Als tiener kwam hij aan in Amsterdam, waar hij onderdook in een wereld van criminaliteit en drugs. Hij leek in rustiger vaarwater te komen toen hij trouwde en een zoon kreeg, maar binnen twee jaar strandde het huwelijk en Jan ging zich opnieuw bewegen in de

onderwereld. Jaren later kwam het tot een hereniging met zijn vrouw en zoon en kreeg hij een baan als hovenier. Zowel privé als op het werk liep de spanning echter hoog op en Jan probeerde de situatie te doorbreken met een geweldsdelict. Een poging tot moord leverde hem een gevangenisstraf op van drie jaar. Toen hij vrijkwam, lukte het hem niet zijn draai te vinden en binnen een half jaar liet hij zich ronselen voor een drugstransport van Ecuador naar New York. Dat liep verkeerd af. Bij aankomst op de luchthaven werd hij aangehouden met vijf kilo cocaïne en hij kreeg een gevangenisstraf van viereneenhalf jaar. In de Amerikaanse prisons werd Jan vijftig, maar omdat hij makkelijk geweld gebruikt, wist hij zich er goed te handhaven. Terug in Nederland probeerde hij de draad op te pakken. Ik leerde hem kennen en werkte met hem aan de biografie. Toen die klus echter was geklaard, pleegde hij op 28 augustus 2010 opnieuw een levensdelict.

Dat eerste verhaal is opgetekend aan de hand van Jans eigen woorden. Ik heb het boek geschreven, maar Jan heeft in de lange reeks interviews het beeld bepaald door zichzelf neer te zetten. Drie vragen gebruikte ik om wat hij vertelde te ordenen: Hoe ziet hij zichzelf? Hoe wil hij gezien worden? Hoe zien anderen hem? In wat hij vertelde was geweld een thema dat steeds terugkeerde. Jan is een grote, sterke man, die van jongs af aan met geweld te maken kreeg en het ook veelvuldig toepaste. Hij werd door geweld beschadigd, maar geweld heeft hem ook voordeel gebracht. Door geweld heeft hij vele jaren van zijn leven in detentie doorgebracht en in 2010 koos hij opnieuw voor geweld, dit keer om voor lange tijd te worden opgesloten.

“Ik functioneer beter in de bajes.”

In dat zinnetje lijkt de verklaring voor zijn laatste delict te zitten opgesloten, maar toch kan ik het als onderzoeker niet begrijpen. Socioloog Max Weber stelde dat we de ander kunnen *verstehen*, oftewel begrijpen, door middel van *empathisch einfühlen*. De wetenschapper beschrijft de situatie van zijn onderzoeksobject zo nauwkeurig mogelijk en stelt zich de vraag: wat zou ik zelf doen? Daar loopt het in dit geval meteen spaak. Ik heb Jan weliswaar goed leren kennen, maar ik ben anders dan hij en op cruciale momenten voel en denk ik anders, en gedraag ik me ook anders. Voor mij geldt niet dat ik beter functioneer in de bajes. Om te kunnen begrijpen wat Jan deed en of hij inderdaad beter past in de bajes, is meer nodig.

Een psycholoog kan zoeken naar elementen in de persoonlijkheid van Jan die zijn gedrag kunnen verklaren en waar in een behandeling aan kan worden gewerkt. Een stoornis die is aangeboren of te herleiden is tot heftige ervaringen of trauma's kan zo in beeld komen. Jan groeide op in een gezinssituatie die een veilige hechting in de weg stond en van kinds af aan is er steeds geweld geweest in zijn leven. Dat heeft hem gemaakt tot wie hij nu is en individuele eigenschappen als deze bieden houvast, maar ze lijken niet toereikend om te kunnen begrijpen of hij beter functioneert in de bajes.

Niet alleen de persoon Jan, maar ook de bajes moet tegen het licht worden gehouden, want beter functioneren is niet toevallig aan deze specifieke context gekoppeld. In dit boek is de hoofdpersoon niet een geïsoleerd individu, maar worden hij en zijn doen en laten nadrukkelijk in die context gezien. De gevangenis is vanwege de zeer strikte scheiding met de samenleving een wereld met geheel eigen kenmerken. Daarbinnen bestaat

een regime dat regels oplegt aan de gedetineerden en hun leven verregaand dicteert, maar er zijn ook codes die het onderlinge verkeer tussen de gevangenen stroomlijnen.

Mannen zoals Jan komen in de gevangenis. Dat is niet zozeer hun lot als wel de onvermijdelijke consequentie van hun gedrag. De socioloog Pierre Bourdieu gebruikt het concept *habitus* om te benoemen hoe mensen op basis van hun ervaringen de wereld registreren en erop reageren. Deze mannen ontwikkelen een gedragsrepertoire dat correspondeert met wat zij zien en dat aansluit op geboden kansen. Buiten komen ze vroeg of laat in de problemen, maar in detentie lijken ze beter op hun plaats. De Nederlandse gevangenis: hoe werkt dat systeem en hoe functioneren mannen als Jan daarbinnen?

Een niet onbelangrijk element moet hier nog aan worden toegevoegd. Jan moest naar de gevangenis, maar daar bleef het niet bij, want hij kreeg ook de tbs-maatregel opgelegd. Hij zou de gevangenis verlaten en dan in een kliniek terecht komen. Deze setting was anders dan de gevangenis en moet om die reden ook separaat worden bekeken. Hoe Jan functioneerde in de gevangenis en hoe het hem zou vergaan in tbs-klinieken hoeft niet in elkaars verlengde te liggen. De gevangenis bood een ander podium dan de tbs-kliniek en het lag voor de hand dat Jan er ook een ander publiek trof. Tbs, hoe werkt dat systeem en hoe functioneert iemand als Jan daarbinnen?

Gevangenis en tbs-klinieken, dat zijn geen nieuwe instituten, maar het gros van de Nederlanders heeft er nog nooit een voet over de drempel gezet. Dat is op zich een mooi gegeven, maar het gevolg is ook dat de publieke opinie over deze onder-

werpen niet steeds wordt gevoed door goede of volledige informatie. In het bijzonder tbs kwam de afgelopen jaren door een klein aantal incidenten in een kwalijk daglicht te staan. Boosheid en angst tracht men met rapporten en cijfers weg te nemen, maar negatieve associaties worden makkelijk opgeroepen en ze lijken niet uit te bannen. Wat het gewone leven in een tbs-kliniek behelst en om wat voor mensen het gaat, blijft echter onbekend, want 'tbs' staat voor een wereld die vanwege medisch beroepsgeheim en privacyreglementen voor buitenstaanders nauwelijks toegankelijk is.

Ook voor mij golden die regels en beperkingen, maar ik beschikte over een andere entree. Ik kende Jan al voor zijn huidige straf en ben hem blijven volgen. Ontelbare gesprekken, diverse correspondenties en mijn eigen observaties tijdens een hele reeks bezoeken leverden een schat aan gegevens, die een periode van liefst twaalf jaar bestrijken. Jan is daarom niet alleen de hoofdpersoon, hij was ook de belangrijkste bron. Het draait in dit nieuwe boek om die ene persoon, om Jan, maar de periode van zijn leven die wordt beschreven biedt ook een zeldzaam inzicht in het reilen en zeilen binnen de muren van een gevangenis en in het bijzonder binnen die van enkele tbs-klinieken. Maatschappelijke onveiligheid krijgt een gezicht en de werking van het systeem wordt voelbaar.

Dit tweede boek is niet een rechttoe rechtaan vervolg op de biografie, waarin Jan achteromkijkt naar een voorbije tijd en de balans opmaakt. Wat hier volgt toont hem in een chronologische bespreking van alledaagse gebeurtenissen uit diverse episodes, te beginnen bij het delict uit 2010. Een belangrijk